

## **FLAGELLUM DOMINI. УГОРЦІ ДОБИ ЗАВОЮВАННЯ БАТЬКІВЩИНИ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ**

Письмові пам'ятки історії угорців доби завоювання батьківщини є суттєвим доповненням до археологічного матеріалу епохи. За походженням можемо виділити кілька великих груп: праці мусульманських авторів, візантійські джерела, слов'янські літописи та легенди, угорські гести, західноєвропейські хроніки. До останньої групи належать джерела, які найбільш достовірно повідомляють про політичну ситуацію в Карпатському ареалі напередодні вторгнення угорців, основні етапи завоювання батьківщини, європейські походи, а також стосунки з новими сусідами - франкською, моравською та болгарською державами.

У висвітленні подій, пов'язаних з проникненням угорців до Карпатської котловини, особливої уваги заслуговують хроніки, що виникли на території франкської держави. В першу чергу це Швабські аннали (*Annales Alemaniei*), які велися у південно-німецьких землях, потім на острові Рейхенау, згодом у монастирі Санкт-Галлена. Збереглися два списки анналів - у Цюріху та Монці. Поряд з офіційною історіографією в Санкт-Галлені існував ще один літопис - *Casus Sancti Galli*, присвячений внутрішньому життю монастиря. Першим автором історій став монах Рапперт, який написав про виникнення знаменитої монастирської школи. Його роботу через кілька десятиліть продовжив Еккегард і довів до подій 971 р. (Györffy, 1975, old.234).

Хроніка прюмського абата Регінона, не менш цінне джерело з історії епохи, збереглася у більше ніж 20 списках. Автор описує події до 906 р. Регінон підтримував тісні зв'язки з радниками короля Арнульфа - аугсбурзьким єпископом Адальберо та майнцьким кардиналом Гатто, які особисто брали участь у переговорах з угорцями. Тож не дивно, що він отримував інформацію "з перших рук" і був добре обізнаний у питаннях тогочасного політичного життя (Göckenjan, 1996, old.135). Доречі, Регінон єдиний з західноєвропейських авторів, якому відомо про напад печенігів напередодні переселення угорців.

Важливе місце займають Фульдські аннали (*Annales Fuldenses*, *Annales Regni Francorum*) - найбільш повний літопис історії франкської держави. Вони охоплюють хронологічний період з 680 по 901 рр. Відомі чотири списки анналів, найдавніший з яких - лейпцігський виник у X ст. Відомості про угорців містяться під 892, 894, 896 та 900 роками в третій частині анналів, яку вели з 882 р. у Регенсбурзі та Нідеральтаїху, тому автори були добре інформовані про події, які відбувалися на східному кордоні Імперії (Göckenjan, 1996, old.131).

Автор Діань Саксів (*Res gestae Saxonicae libri tres*), Відукін Корвейський, ймовірно належав до саксонського аристократичного роду. Основна частина його твору присвячена правлінню королів Саксонської династії - Генріха Птахолова та Оттона I. Події доводить до 967 р. Стосовно угорців повідомляє про західноєвропейські походи, детально розповідає про перебіг аугсбурзької битви.

Додатковим джерелом інформації можуть слугувати написані в дусі гуманістичної історіографії Баварські аннали Авентина, вперше опубліковані у 1554 р. Незважаючи на те, що твір виник значно пізніше згадуваних подій, він створений на основі сьогодні вже не існуючих документів, які автор зібрав у баварських бібліотеках, монастирях та єпископських архівах. У той самий час Авентин не гребував вільним трактуванням джерел, підгасовуючи їх під власну концепцію.

Представляючи італійську групу джерел, в першу чергу слід згадати про Ліутпранда Кремонського (Ліуцо), автора *Gesta regum et principum partins Eugorae*. Більш відома назва твору *Antapodosis* - "Відплата", оскільки автор у досить різкій формі висловлює своє ставлення до маркграфа Беренгарія, майбутнього короля та особливо його дружини, Вілли. Ліутпранд знайшов захист від переслідувань при дворі Оттона I, згодом став радником імператора. Незважаючи на суб'єктивний характер, *Antapodosis* містить вичерпну розповідь про італійські походи угорців 898 та 899 - 900 рр.

Венеціанська хроніка (*Chronicon Venetum*) Іоанна Діакона повідомляє про північно-італійські пригоди угорців. З Хроніки Монте Касіно, автором якої був єпископ Остії, кардинал Лев, можемо дізнатись про штурм Капуї. Про кампанію 916 р. та 922 р. розповідає Апулійська хроніка Бенедикта, про набіги 926 та 932 рр. - *Аннали Ромуальда* (*Marziali, 1880, old.112*).

В окрему групу слід виділити тогочасну епістолярію. Надзвичайно цінним є лист п'ятого кардинала м.Зальцбурга, Теотмара, який у 887 - 907 рр. обіймав сан первосвященника Імперії. Після створення Моравської єпархії, та призначення Іоанном IX моравських єпископів Бенедикта та Даниїла, він довгий час продовжував боротьбу за збереження своєї влади над великоморавським кліром, водночас намагаючись виправдати свої дії перед папою (Nótáгі, 2004, old.78). Кардинал, хоч і висловлюється досить різко, але добре володіє політичною ситуацією та намагається використати її найбільш вдало для себе. Окремі дослідники довгий час вважали цей лист підробкою, та насправді звинувачення не підтвердилося (Wolfram, 2001).

Про авторство листа до вердунського єпископа Дадо досі ведуться суперечки. Існують припущення, що його написав відомий вчений Рабан Мавр, але найбільш ймовірним кандидатом вважають невідомого сен-жерменського абата. Документ добре демонструє тогочасні апокаліптичні

настрої, пов'язані з появою кочівників. Подібні емоції відображає ще один лист, написаний санкт-галленським абатом Вальдрамном на прохання єпископа Соломона (*Versus Waldramni...*, 2000, old.334).

Перша згадка про угорців в західноєвропейських джерелах належить автору *Annales Sithiensis* (Bertiniani), реймському єпископу Хінкмару. Бертонкурські аннали вперше повідомляють про напад варварів, які на думку дослідників могли бути угорцями, ще у 839 р. (Thoroczkay, 1996, old.377). У записі під 862 р. мова йде про “невідомих ворогів, яких називають уграми (*Ungari*)”, що напали на східні землі франків (*Annales Sithiensis*, 2000, old.301). Саме невідомі вороги, адже автор, на відміну від Фульдських та Швабських анналів, не ототожнює угорців з гунами, аварами або скіфами.

Відомо, що західні походи угорців, які на кілька десятиліть передували віднайденню батьківщини, носили розвідувальний характер з метою вивчення кліматичних та географічних умов, та що найбільш важливо, з'ясування політичної ситуації, співвідношення сил Франкської імперії, Моравії та Болгарського королівства, що панували в ареалі. Окремі дослідники вважають, що саме під час розвідок угорці зрозуміли, що Карпатська низовина являє собою “мертву зону” як в політичному, так і у військовому плані. Сторони намагалися взяти верх в ареалі за допомогою кочівників, тому не виключено, що задовго до початку переселення угорці створили на своєму шляху ряд військових баз, які зокрема здійснювали посередництво між Етелкезом та франкською й моравською державами (Harmatta, 1996, old.28). Хоч у науковій літературі досі ведуться суперечки, було завоювання батьківщини чітко спланованим переселенням, чи втечею під натиском іншого кочового народу, з 90-х рр. IX ст. військові акції вже носять планомірний характер. Згідно свідчень Фульдських анналів у 894 р. угорці, які фігурують в джерелі як авари, в союзі з моравським правителем Цвентибальдом (Святоплуком) спустошили франкську Паннонію, здійснюючи тим самим підготовку до захоплення території. У 900 р. угорці вже “повертаються додому до Паннонії” (*Fuldaí évkönyvek*, 1975, old.211).

На думку прюмського абата Регінона угорці, зігнані з насиджених місць печенігами, спочатку кочували на пустуючих землях паннонів та аварів, займалися мисливством, рибальством, здійснювали грабіжницькі набіги на прикордонні поселення болгар та моравів. Фраза “*et primo quidem Pannoniorum et Avarum solitudines peregrantes*” на думку Т.Олайош дозволяє припустити, що угорці знайшли тут залишки аварського населення, а під паннонами слід розуміти мешканців східно-франкських провінцій, а не жителів античної Паннонії (Olajos, 2001, old.53). “*Solitudines*” у даному випадку означає не безлюдні території, а відсутність населених пунктів, тобто територію, зайняту кочівниками. Для позначення безлюдних земель

Регіон використовував термін “*eremus*”. Місцеве аварське населення, яке пережило падіння каганату, через дев'яносто років знов потрапило під владу степняків і ймовірно, не чинило опору новоприбульцям. Більш того, вони тісно влилися в процес етногенезу угорського народу, ставши його складовою частиною (Szádeczky-Kardoss, 1996, old.29).

Баварські аннали Авентина повідомляють про угоду угорців з імператором Арнульфом, в результаті якої вони зайняли “обидві Дакії”, тобто території Карпатської низовини на схід від Дунаю (Aventinus, 1975, old.263). Поки Арнульф правив, угорці, зв'язані угодою, не нападали на сусідні держави. Кардинально ситуація змінилася після 899 р., коли повертаючись з походу проти короля Беренгарія, Арнульф по дорозі помер. Це для угорців автоматично стало причиною припинення дії союзницького договору, вони невдовзі зайняли і Задунав'я.

Угорці після завоювання нової батьківщини змушені були задовольнятися значно меншими територіями, ніж володіли в Етелкезі. Щоправда, під час переселення було втрачено значну частину поголів'я худоби, і, як наслідок, зросло значення землеробства. На думку Д.Дерфі втрата значної частини тварин призвела до розпаду суспільства традиційних кочівників. Племінні вожді стали більш автономними, здійснювали самостійні грабницькі набіги на території суміжних держав (Györfy, 1975, old.16-17). Підтвердженням цьому може слугувати низка військових невдач після 900 р. Розрізнені групи племінних вождів, які зазнали кілька поразок, дійшли згоди тільки після смерті Курсана у 904 р., а битва під Братиславою у 907 р. завершила процес завоювання Паннонії.

Західна Європа, яка в цей період перебувала в стані феодальної роздробленості, довгий час не могла протистояти зухвалим нападам швидких та мобільних угорських вершників. Мало того, що європейські правителі були не в змозі спільними зусиллями виступити проти угрів, вони використовували їх у боротьбі з конкурентами, для задоволення своїх владних амбіцій. Першим, хто дав гідну відсіч кочівникам, став Генріх Птахолов у 932 р., а битва на полі Лех біля Аугсбурга у 955 р. стала кінцевою датою епохи західних походів, на зміну яким прийшли дипломатичні відносини.

У середньовічних джерелах традиційним способом визначення походження певного народу є звертання до біблійних героїв. У зв'язку з угорцями виникають імена кількох таких персонажів. Найбільш поширеною була думка, що вони є потомками народів Гога і Магога, появу яких перед страшним судом пророкував Езекиєль. Заперечує дану гіпотезу анонімний сен-жерменський монах, який пише про угорців у своєму листі вердунському єпископу Дадо. Він вважає, що назва угорців походить від слова *Hunger* - голод, рятуючись від якого мадяри покинули свою

батьківщину (Levél a magyarokról..., 2000, old.329).

Сан-Галленські аннали (Annales Sanctgallenses Maiores) виводять угорців від іншого біблійного персонажу - Агар, матері Ізмаїла, і називають їх Agareni. Назва агаряне в західних джерелах використовувалася для означення сарацинів, і в даному випадку вона свідчить про протиставлення християнської Європи східним язичникам (Halmágyi, 2009, old.9).

Регіон першим спробував висвітлити історію угорців до завоювання батьківщини, на основі античних та візантійських джерел (Помпей Трог, Юстин, Павел Діакон). Він вважає угорців потомками скіфів, але не ототожнює їх з гунами або аварами, доказом чого є повідомлення про захоплення угорцями аварських земель. З античної традиції у Регіона взяті окремі географічні назви, які зустрічаються в анналах: болота Меотіс - Азовське море, гори Ріфеї, які дослідники ототожнюють з Уралом, тощо. Відсутність інформації про угорців на більш ранніх етапах пояснює тим, що вони раніше були надзвичайно дикими, навіть імені не мали (Regino, 1975, old.205).

Автор Діян саксів, Відукін Корвейський ототожнює угорців з аварами, а походження аварів веде від гунів. Попередниками гунів, на його думку були готи, яких, посилаючись на Йордана, вважає вихідцями з острова Сульца (у Йордана фігурує Скандза або Скандія, тобто Скандинавський півострів). Згідно етимологічній казці Відукіна, безпосередніми пращурами гунів були жінки, яких готи засудили за чаклунство, але не вбили, а залишили у лісах біля Меотіса (Widukind, 1975, old.247).

Єдиним західноєвропейським автором, у якого угорці фігурують під східною назвою турки (turci) став Ліутпранд Кремонський. Делегований у 949 р. до Візантії, він провів при дворі імператора Костянтина Багрянородного чотири місяці, тому при написанні *Antarodosia* взяв за основу в першу чергу сучасну грецьку історіографію. Саме від грецьких авторів він запозичив етнічним турки стосовно угорців. Візантійським впливом пояснюють дослідники і незрозумілі моменти, помилки у хронології, якими часто дорікають Ліутпранду (Szovják, 1996, old.166).

На думку Д.Ласло походження етнічному угорців пов'язане з оногурами, які прийшли в Карпатську низовину з четвертим сином Куврата. В джерелах IX ст. етнізм вперше з'являється в грамоті східно-франкського короля Людовика II як назва прикордонного пункту "marcha uengeriorum". В "Діяннях саксів" (*Res gestae Saxonicae libri tres*) Відукінд розповідає про "...Avares, quos modo Ungarios vocamus...", тобто "аварів, яких тепер називаємо уграми" (László, 1999, old.143).

Крім власне етнізму у середньовічній літописній традиції існує ще кілька назв, що були застосовані до угорців. Перша група пов'язана з протиставленням християнської Європи язичникам: *paganī*, *gens*

nefandissima, ethnici. До інших належать назви, пов'язані з апокаліптичними уявленнями стосовно угорців: *flagellum Domini, pestis antiqua, gens ferocissima, gens belli asperrima, gens crudelissima* тощо.

Походи угорців з точки зору сучасників були схожі на напади сарацинів або норманів, населення Західної Європи сприймало їх як небесну кару. В середньовічній літературі виникає стереотип язичника-кочівника, протиставленого християнському світу, в результаті чого угорці стають основними винуватцями всіх негараздів першої половини X ст., незважаючи на те, що арабські та норманські напади, внутрішні конфлікти вимагали не менше жертв. У той самий час між угорськими та норманськими або арабськими нападами існує суттєва відмінність. Метою як норманів, так і сарацинів було захоплення нових територій, в той час як угорців гнала вперед виключно жага наживи. Угорські напади були спрямовані в першу чергу на мало захищені об'єкти - монастирі, церкви. Важливу статтю доходу складали відкупні за відмову від штурму того чи іншого населеного пункту, а також викуп за полонених. Для мешканців Західної Європи були незрозумілими походи, розпочаті виключно з метою наживи, адже у західному типі мислення основною метою війни було підкорення народів, загарбання нових земель та приєднання їх до власної держави. На думку німецького дослідника М.Кельнера угорці стали втіленням справжнього мілітаризму, коли війна велася власне заради війни (Kellner, 1997, s.97-173).

Протиугорські настрої західноєвропейських джерел мають як привнесене, так і автохтонне коріння. Частково вони пояснюються візантійським впливом, але й місцеві чинники досить важливі. Добре відомий епізод з історії регіону, коли влітку 892 р. король Арнульф у поході проти моравів використав угорську кінноту. Цей крок викликав масу критики та звинувачень у його адресу. Сучасники закидали йому зруйнування системи укріплень, зведеної ще Карлом Великим проти аварів, і тим самим - відкриття шляху варварам до Європи (Liutgrand, 1975, old.224; Widukind, 1975, old.248). Насправді, прикордонних укріплень не існувало, легенда про них бере початок з аварського "хрингу" (rhing). У 899 р. угорці виступили союзниками Арнульфа проти короля Беренгарія (правнук Карла Великого), а після смерті імператора залишилися на території Паннонії, розпочали освоєння нових земель.

У своєму листі, адресованому до папи у 900 р. (*Epistola Theotmari*), зальцбурзький кардинал Теотмар наголосив, що союз з угорцями був великою помилкою, але зазначив, що морави вже за кілька років до згадуваних подій користувалися послугами кочівників (Theotmar, 1975, old.220-221). Цікавим епізодом епістолярії є спроба Теотмара виправдатися у звинуваченнях з боку моравів. Єпископ намагається заперечити той факт,

що франки заключили мир та дали грошей угорцям, щоб ті повернули в Італію. Та найбільшого обурення викликає звинувачення у прийнятті язичницької присяги на вовка чи собаку. Навпаки, він стверджує, що самі морави приймали участь кілька разів в подібних ритуалах. Незважаючи на протести, даний спосіб скріплення угод неодноразово мав місце у середовищі номадів. Зокрема, у 815 р. при укладенні угоди між візантійським імператором Левом V та болгарським ханом Омортагом вони куштували кров розрізаного навпіл собаки. Слід зазначити, що присяга на собаку автоматично припиняла свою дію у разі смерті однієї зі сторін, що і відбулося у 899 р. (Györffy, 1975, old.43). Пізніше лист Теотмара був використаний в якості джерела Авентином в Баварських анналах. Він переказує історію про посольства підданих Мойміра до папи Іоанна IX, які звинувачують баварський клір у союзі з кочівниками, прийнятті язичницької присяги на собаку та нацькуванні угорців на італійські землі (Aventinus, 1975, old.265).

Не менш курйозний випадок, пов'язаний з культом собаки у кочівників відображений у Діяннях саксів Відукіна. У 933 р. угорці звернулися до далматів, своїх союзників, за допомогою в черговій військовій авантюрі. Далмати, добре освідомлені про готовність саксонців до війни, у відповідь кинули перед ними гладкого пса. Угорці, хоч і сприйняли це як образу, нічого не вдіяли, адже поспішали в напрямку Тюрингії (Widukind, 1975, old.250). Раціональним зерном розповіді може бути те, що далмати, хоч і присягнули угорцям на собаці, не збиралися дотримуватись даної обіцянки і надавати їм союзницької допомоги.

Окрім таких, шокуючих християнський захід повідомлень про звичаї кочівників, етнографічний аспект життя угорців в джерелах висвітлений досить слабо. Більшість авторів наголошує на надзвичайній войовничості народу, переказуючи при цьому нереальні історії про те, як вони їдять плоть та п'ють кров вбитих ворогів, а розрізане на шматочки серце вживають у якості ліків (Regino, 1975, old.208). Обличчя новонароджених дітей надрізають, щоб вони скуштували кров раніше, за материнське молоко (Liutprand, 1975, old.225).

У той самий час існують повідомлення, принаймні наближені до реальності, побудовані на свідченнях очевидців, військовополонених, парламентарів угорців. В основу розповіді Еккегарда про напад мадярів 926 р. на Санкт-Галленське абатство лягли свідчення каноника, який володів угорською мовою. Головною дієвою особою розповіді став слабоумний монах Герібальд, який відмовився залишити монастир напередодні нападу кочівників. В історіях вони представлені як дикий народ, вони їдять напівсире м'ясо, жбурляють один в одного обгризеними кістками, без міри випивають. Застілля завершується співами, танцями, демонстрацією

навичок рукопашного бою та володіння зброєю. Підтвердженням непомірної жаги наживи є спроба одного з воїнів дістати з верхівки храму флюгер, який здався йому з дорогоцінного металу. Одночасно угорці демонструють толерантність по відношенню до психічно хворого Герібальда, який після захоплення монастиря залишився неушкодженим (Ekkehard, 1975, old.235-237).

Про етнічну неоднорідність мадярів Захід практично нічого не знав. “Союзні племена”, про які пише Анонім (Anonymus, 1977, old.84), згадуються всього в одному випадку, у Великих Зальцбурзьких анналах, які є складовою відкритих Е.Клебелем у 1921 р. Баварських анналів (Göckeljan, 1996, old.132), але дане джерело належить до більш пізнього хронологічного періоду (XVI ст.) і носить компілятивний характер, тому повідомлення могло бути запозиченим.

Західноєвропейські джерела містять мало інформації про соціальну та політичну структуру угорського суспільства. Якщо навіть згадують про короля - Chusal rex, нічого не повідомляють про те, що на верхньому щаблі угорського суспільства перебували двоє: сакральний лідер - кенде (kende, kündü) та воєначальник дюла (gyula) на зразок хазарських хакана та бека. У мовному аспекті використовують тільки загальноприйняті в Європі терміни *dux* або *rex*. Оскільки у жодній з європейських хронік не повідомляється про Арпада, ймовірно саме він був сакральним вождем, втаємниченим перед сторонніми. Єдиним зарубіжним джерелом, у якому згадується Арпад, є праця Костянтина Багрянородного, до якого дійшли свідчення про вождя завдяки його правнуку Тормашу, що відвідав Константинополь (Szabados, 2007, old.1432-1433). На відміну від Арпада Кушал (у Аноніма Курсан) є активною дієвою особою подій, пов'язаних з завоюванням батьківщини, який часто фігурує в західноєвропейських джерелах (Aventinus, 1975, old.263-268). Це підтверджує теорію, висунуту ще у 1761 р. Д.Праєм, згідно якій саме Курсан був головнокомандувачем, а Арпад - сакральним вождем. Пізніше у колі фахівців та широкого загалу домінуючою стала думка Д.Дерфі, який вважав, що Арпад перебував на пості дюли, а Курсан виконував функції кенди, не маючи при цьому реальної влади. Тільки нещодавно Д.Крішто вдалося науково довести вірність початкового припущення Д.Прає про роль Арпада як символу нації, сакрального лідера (Kristó, 1993, old.7-93).

Центральне місце в європейських хроніках займає військовий аспект західних походів: озброєння, розвідка, тактика ведення бою, ставлення до полонених. Судячи з джерел, угорці здійснювали напади на території суміжної держави в моменти політичної нестабільності, військових конфліктів, зміни правителів, повстань, тощо (Fuldaí évkönyvek, 1975, old.213; Liutprand, old.224, 229; Ekkehard, old.234; Aventinus, old.264).



В той самий час західноєвропейські правителі і самі залучали угорців у якості союзників, а ті в свою чергу, вдало використовували міжусобиці для здійснення власних цілей, підтримуючи в конфліктах ту чи іншу з сторін. Найбільш яскравим прикладом такого союзу може бути вже згадувана угода угорців з королем Арнульфом, який після смерті одного з своїх основних конкурентів, правителя Сполетто, Ламберта (892 - 898 рр.) вирішив поширити свою владу на Італію та отримати імператорську корону. Угорці здавалися надійним інструментом, за допомогою яких можна було зламати супротив іншого конкурента - Беренгарія (Róna-Tas, 1996, old.23-24). З італійським походом 899 - 900 рр. пов'язана величезна кількість повідомлень, адже угорці провели тут всю зиму, отримали контрибуцію з багатьох міст, в тому числі з Тревісо, Павії, Брешії та Мілану. Спробували навіть штурм Венеції по воді, на шкіряних човнах та конях (János Diakonus, 1975, old.215). Все ж, більшість військових акцій була направлена проти Баварії, Ломбардії, франкських та саксонських земель. Крайніми точками набігів стали Фландрія, Атлантичне узбережжя Франції та центральна частина Іспанії на заході, територія сучасної Польщі на півночі.

Незвична тактика ведення бою на певний час поставила в глухий кут європейські армії. Угорці намагалися уникати ближнього бою, а важкоозброєним вершникам нічого було протиставити хмарам стріл, які летіли з угорського стану. Подібна манера була націлена на те, щоб здобути максимум здобичі, мінімізувавши людські втрати. Вивчаючи битви, в яких європейські воїни вдало протистояли кочівникам, помітна одна спільна риса. Всі вони відбувалися поблизу водоймищ - у 900 біля Лінца, у 909 на р.Рот, у 913 на р.Інн. Притискаючи угорців до води, позбавляли їх головної зброї - лука, який від вологи виходив з ладу (Zimonyi, 1999).

На початкових етапах дуже дієвою виявилася згадувана ще Левом Діаконом тактика "вдаваної втечі" (Bölcs Leo, 1975, old.108-109), адже на відміну від маневрів мобільної угорської кінноти в тогочасній Західній Європі було прийнято фронтальне зіткнення у ближньому бої. Згодом європейці не тільки опанували, але і вдало використовували бойові прийоми кочівників проти самих угорців, прикладом чого може слугувати битва під Аугсбургом. Про розстановку сил, склад армій, перебіг битви найбільш повну інформацію надає Відукін в Історії саксів (Widukind, 1975, old.253-255).

Окрім найбільш грізної зброї угорців - складного лука, європейські автори повідомляли про холодну зброю - списи та шаблі. Остання мала вирішальну роль у ближньому бої, оскільки при ударах давала можливість використати спільну енергію коня та вершника. При штурмах угорці використовували запалені стріли, пізніше тарани. Захисне спорядження, згідно свідчень західноєвропейських авторів, було представлене шкіряними

шоломами та обладунками.

За повідомленням Фульдських анналів після грабівницького набігу 894 р. угорці полонених чоловіків вбили, захопивши тільки молодих жінок, з чого Д.Дерфі зробив висновок, що території, на які вони поверталися, ще не вважали своїми, крім того, перебували тут без родин (Györffy, 1975, old.35). Загалом, знищення молодого працездатного населення угорцями не практикувалося. За більш заможних вони намагалися отримати викуп, решту відправляли на батьківщину у якості рабів. У Хроніці Монте Касіно автор, розповідаючи про напад угорців на м.Капуя, перераховує речі, передані за звільнення полонених. Серед іншого тут фігурує срібне церковне начиння, килими, коштовний одяг та значна сума золотом (Marsicanus, 1975, old.244-245). У Венеціанській хроніці Іоанна Діакона мова йде про відкупні та заручників, за допомогою яких король Беренгарій намагався вмовити угорців залишити територію Італії (János Diakonus, 1975, old.216). Зальцбурзький єпископ Теотмар говорить про знатних чоловіків та поважних жінок, яких угорці полонили та зробили своїми слугами (Theotmár, 1975, old.221).

На відміну від угорців, християнський Захід ставився до полонених кочівників менш толерантно. Прикладом може слугувати Аугсбурзька битва, після якої у серпні 955 р. імператор Оттон стратив трьох угорських вождів: Булчу, Лехела (Лела) та Шура, що потрапили у полон. Страта через повішення та невідома подальша доля страчених (тіла угорцям не видали) шокувала кочівників тим більше, що вожді належали до найвищої політичної еліти та були достатньо багатими, щоб сподіватися на звільнення за викуп. Та найбільш прикрий епізод спілкування угорців з Заходом все ж залишається підступне вбивство запрошеного у якості гостя Кушала та його оточення у 904 р. баварцями, про що повідомляють Швабські аннали (Sváb Évkönyvek, 1995, old.203). Авентин, якого задів за живе вчинок співвітчизників, у Баварських анналах вигадав більш прийнятну версію, згідно якій військо Кушала було знищене у битві на р.Фіска, поблизу сучасного м.Братислава, де загинув і сам вождь (Aventinus, 1975, old.269).

Відомості західних авторів не залишилися непоміченими у середньовічній Угорщині, вони суттєво вплинули на місцеву літописну традицію. Наприклад, розповідь про вихід з скіфської прабатьківщини угорців практично дослівно перейшла від Регіона до Gesta Hungarorum Аноніма: Anno Dominice incarnationis DCCCLXXXIII, sicut in Annalibus Cronicis continetur, egressi sunt de Scythia (Anonymus, 1977, old.84). В оригіналі вона звучить наступним чином: Anno Dominice incarnationis DCCCLXXXVIII... a Scythicis regnis... egressa est (Regino, 2000, old.320). В основі описання Скіфії також лежить праця Регіона, яку Анонім доповнив за рахунок Юстина, а Кецаї - Оросія та Ісідора. У прюмського

абата була запозичена і хронологія подій. При цьому Анонім чітко відділяє події 913 р., захоплення та страту угорських вождів на р.Інн імператором Конрадом та поразку 955 р. (Anonymus, 1977, old.129), а Кецаї змішує події 913, 915, 917 та 955 рр. в один похід (Kézai, 2004, old.103-107).

Слід зазначити, що ні Анонім, ні Кецаї не користувалися працею Регінона. Свідчення потрапили до них опосередковано, ймовірно через пра-гесту XI ст., яка більш ретельно передавала перебіг подій, ніж твори XIII - XIV ст. (Hóman, 1925).

Невідомий автор “Тести угорців-християн”, що виникла на початку XIII ст., розглядаючи питання праісторії угорців спирається на усну традицію, але частково звертається до Регінона. На відміну від автора пра-гести він обмежується кількома фразами про перенаселення, кочівлю, завоювання нової батьківщини зі зброєю в руках (Kristó, 2002, old.46-47).

Спроба середньовічних угорських літописців ототожнити угорців з гунами теж має певне західноєвропейське коріння. Швабські аннали, що велися в монастирі Санкт-Галлена, під 863 р. містять повідомлення, запозичене у Хінкмара про західний похід угорців, але замість етноніму “Ungri” використовують назву “Huni”.

Ліутпранд Кременський, який жодного разу не вжив назву гуни, при описанні першого нападу угорців на Західну Європу використовує частини праці Йордана, в яких той характеризує походження та звичаї племені гунів.

Відукін в Історії саксів також спирається на працю Йордана, але в своїх роздумах він пішов далі, і чітко ототожнює гунів, аварів та угрів. Схожість суджень двох авторів не випадкова, адже і Ліутпранд, і Відукін були сучасниками, більше того, обидва входили до оточення імператора Оттона I. Перший був особистим біографом монарха, другий писав історію Саксонської династії (Hóman, 1925).

Ще одним ймовірним джерелом теорії вважають Пісню про Нібелунгів, яка виникла на початку XIII ст. на території сучасної Австрії. В описі володінь Аттіли (в епосі принц Етцель) автор двічі використовує топонім Угорщина (Ungern, Ungerlant), при цьому народ завжди називає гунами (Hiunen), а регіон частіше крайною гунів (Hiunen lant). Згадуються в Пісні і угорські міста - Естергом (Gran), Мошон (Miesemburg), Обуда (Etzilburg). Більше того, відносини, які панували при дворі гунів, дуже схожі на атмосферу двору угорського правителя Гейзи, син якого, Іштван I, як відомо, був одружений на баварській принцесі Гізелі, яка можливо стала прототипом Кримхільди. В наслідок цього в угорській історіографії XIX ст. (Г.Венцел, Ф.Толді, А.Іполі) домінуючою була думка про те, що теорія походження угорців від гунів потрапила на Захід з Угорщини у період правління Гейзи, за посередництвом єпископа Пілігріма.

Дослідник Т.Гельблінг у своєму двотомнику “Критика джерел епохи завоювання батьківщини” намагається відшукати спільні моменти між Вальтаріусом, авторство якого приписують Санкт-Галленському Екегарду та джерелами епохи завоювання батьківщини. На його думку дуже схожі епізоди з передачею відступних за відмову від штурму (епос розповідає про напад гунів на державу франків), розповідь про застілля у Вальтаріусі та у Аноніма, описання шлюбних звичаїв (виплата компенсації батькові нареченої за доньку) у Ібн Фадлана, тощо (Hölbling, 2010, old.98-99).

З кінця XI ст. в угорській суспільній думці стала загальноприйнятою етимологічна казка, згідно якій угорці споріднені або походять від гунів. Невідомий автор гести часів короля св.Ласло (біля 1091 р.), Анонім, Шімон Кезаї вважали, що угорці не окупували, а відвоювали батьківщину, яка по праву дісталася їм у спадок від гунів. Втім, в західноєвропейській літературі версія так і не стала домінуючою, а найвідоміші літописці того часу, наприклад Оттон Фрезінгський (Freisingi, 1912) або Козьма Празький (Козьма Пражский, 1962) і надалі чітко відрізняли два народи.

Підсумовуючи вищесказане можемо стверджувати, що західноєвропейські джерела повідомляють про угрів з моменту їх появи у Східній Європі. Початкова невпевненість стосовно новоприбульців поступово змінюється панічним страхом та апокаліптичними пророцтвами. В джерелах вони виступають у якості руйнівників церков та монастирів, вбивць чоловіків, жінок та дітей, нещадних грабіжників. В окремих повідомленнях, наприклад у Регіона або Еккегарта, традиційні уявлення чергуються з дійсними фактами, які автори почерпнули у процесі спілкування з послами та військовополоненими. Наскільки ця картина була реальною, які причини виникнення такого жахливого образу? Критичне співставлення повідомлень італійських, баварських, швабських та інших західноєвропейських джерел дасть можливість достовірно реконструювати процес проникнення та осідання угорців у Карпатській низовині.

**Ключові слова:** письмові джерела, завоювання батьківщини, набіги, аннали, хроніки, етимологічна казка.

**Ключевые слова:** письменные источники, завоевание родины, набегі, анналы, хроніки, етимологическая сказка.

**Key words:** written sources, motherland conquest, raids, annals, chronicles, etymologic fairytales.

Жиленко М.А. (м. Ужгород, Україна)

**Flagellum Domini. Угорці доби завоювання батьківщини  
в західноєвропейських джерелах  
(Резюме)**

У висвітленні подій, пов'язаних із завоюванням нової батьківщини угорцями особливої уваги заслуговують західноєвропейські джерела. До них належать аннали, хроніки, що виникли на території Імперії франків та Італії, дипломатичне та церковне листування.

Завдяки зухвалим набігам на суміжні держави, в Європі сформувався стереотип нещадних варварів, які вели війну виключно заради наживи. Західноєвропейським авторам мало відомо про соціальну структуру, політичний устрій угорського суспільства, але вони найбільш достовірно повідомляють про політичну ситуацію в Карпатському регіоні напередодні вторгнення угорців та основні етапи завоювання батьківщини.

Жиленко М.А. (г. Ужгород, Україна)

**Flagellum Domini. Венгры эпохи завоевания родины  
в западноевропейских источниках  
(Резюме)**

В освещении событий, связанных с завоеванием новой отчизны венграми, особенного внимания заслуживают западноевропейские источники. К ним относятся хроники и анналы, возникшие на территории Империи франков и Италии, дипломатическая и церковная переписка.

Благодаря дерзким набегам на сопредельные государства, в Европе сформировался стереотип безжалостных варваров, которые вели войну исключительно ради наживы. Западноевропейским авторам мало известно о социальной структуре, политическом устройстве венгерского общества, но они наиболее достоверно сообщают о политической ситуации накануне вторжения венгров и основных этапах завоевания отчизны.

Zhylenko M. (Uzhgorod, Ukraine)

**Flagellum Domini. The Hungarians of the Motherland Conquest Period  
in Western European Sources  
(Summary)**

The Western European sources play an important role in the investigation of the events connected to the conquest of the motherland by Hungarians. They

consist of the chronicles and annals which appeared at the territory of Franks Empire, diplomatic and church correspondence.

Due to daring raids into neighboring states, Hungarians have gotten the image of ruthless barbarians who fought just for profit. The Western European authors were less aware of social structure and political system of Hungarian society but they reliably inform about the political situation on the eve of Hungarian invasion and about the main stages of Motherland conquest.

### **Література**

- Козьма Пражский. Чешская хроника / пер. Г.Э.Санчука. - М., 1962.
- A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai / Szerk. Györffy Gy. - Budapest, 1975.
- Annales Sithiensis (Bertiniani) // A magyar honfoglalás kútfői / Szerk. Pauler Gy., Szilágyi S. - Budapest, 2000. - Old.301.
- Anonymus. Gesta Hungarorum. - Budapest, 1977.
- Anonymus. Gesta Hungarorum. Kézai Simon. A magyarok cselekedetei. - Budapest, 2004.
- Aventinus. Bajor évkönyvek // A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai / Szerk. Györffy Gy. - Budapest, 1975. - Old.262-272.
- Bölcs Leo. Taktika // A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai / Szerk. Györffy Gy. - Budapest, 1975. - Old.108-114.
- Ekkehadr. Sankt Galleni történetek // A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai / Szerk. Györffy Gy. - Budapest, 1975. - Old.234-243.
- Freisingi Ottó Krónikája. - Budapest, 1912.
- Fuldai Évkönyvek // A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai / Szerk. Györffy Gy. - Budapest, 1975. - Old.210-215.
- Göckenjan H. A német évkönyvek híradásai a magyar honfoglalásról // A honfoglaláskor írott forrásai / Szerk. Kovács L., Veszprémi L. - Budapest, 1996. - Old.131-142.
- Harmatta J. A magyar honfoglalás írásos kútfői // Rubicon. - 1996/7. - Old.25-30.
- Halmágyi M. Önazonosság és idegenfelfogás a korai magyar történetírásban és ennek európai összefüggései // A magyarságtudományok önértelmezései. A doktoriskolák II. nemzetközi konferenciája. - Budapest, 2009. - Old.8-17.
- Hóman B. A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII-XIII századi leszámazói. - Budapest, 1925 // www. MEK OSZK.hu.
- Hóman B. A magyar-hún hagyomány és hún-monda. - Budapest, 1925 //

www. MEK OSZK.hu.

Hölbling T. A honfoglalás forráskritikája // Turán. - Bösztörpuszta-Bugac, 2010. - XIII. évf. - 3 szám. - Old.97-138.

János diakonus. Velencei krónika // A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai / Szerk. Györffy Gy. - Budapest, 1975. - Old.215-217.

Kellner M. G. Die Ungarneinfälle im Bild der Quellen bis 1150. Von der "Gens destenda" zur "Gens ad fidem conversa" // Studia Hungarica. - München, 1997. - 46.

Kristó Gy. Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán. - Szeged, 1993.

Kristó Gy. Magyarországi írott források és a magyar őstörténet // Magyar tudomány. - 1980. - 5. - Old.367-376.

Kristó Gy. Magyar historiográfia. Történetírás a középkori Magyarországon. - Budapest, 2002. - I. kötet.

László Gy. Múltunkról utódainknak. - Budapest, 1999. - I. kötet.

Levél a magyarokról Dado verduni püspökhöz // A magyar honfoglalás kútfői / Szerk. Pauler Gy., Szilágyi S. - Budapest, 2000. - Old.429-433.

Liutprand. Antapodosis // A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai / Szerk. Györffy Gy. - Budapest, 1975. - Old.223-233.

Marczali H. A magyar történet kútfői az Árpádok korában. - Budapest, 1880.

Marsicanus Leo. Montecassino krónikája // A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai / Szerk. Györffy Gy. - Budapest, 1975. - Old.244-245.

Nótári T. Notatia Armonsis - Epistola Theotmari. Két forrás a kora-középkori Salzburgból // Aetas. - 19 évf. - 2 szám. - Old.72-95.

Olajos T. Az avar továbbélés kérdéséről / Tiszatáj 55. évf. 2001. November. - Szeged, 2001. - Old.50-56.

Regino Évkönyve // A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai / Szerk. Györffy Gy. - Budapest, 1975. - Old.204-210.

Regino Krónikája // A magyar honfoglalás kútfői / Szerk. Pauler Gy., Szilágyi S. - Budapest, 2000. - Old.320-323.

Róna-Tas András. Krónikák, évkönyvek, szájhagyomány. A 894 - 902. évek eseményei // História. - 1996. - 2. - Old.22-24.

Sankt-Galleni Évkönyvek // A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai / Szerk. Györffy Gy. - Budapest, 1975. - Old.256.

Sváb Évkönyvek // A honfoglalás korának írott forrásai / Szerk. Kristó Gy., Olajos T., H.Tóth I., Zimonyi I. - Szeged, 1995. - Old.201-203.

Szabados Gy. Árpád fejedelem. Történet és emlékezet // Magyar tudomány. - 2007. - 11. - Old.1428-1438.

Szádeczky-Kardoss S. Az avarok története Európában // Árpád előtt és után / Szerk. Kristó Gy., Makk F. - Szeged, 1996. - Old.21-30.

Szovák K. Az itáliai kútfők // A honfoglaláskor írott forrásai / Szerk. Kovács L., Veszprémi L. - Budapest, 1996. - Old.162-172.

Theotmár. Levél IX.János pápához// Amagyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai / Szerk. Györffy Gy. - Budapest, 1975. - Old.217-223.

Thoroczkay G. A honfoglalás korának írott forrásai // Tanulmányok, közlemények a honfoglalás emlékére. - Nyíregyháza-Szabolcs, 1996. - Old.373-379.

Versus Waldramni ad Dadonem episcopum a Salomone missi // A magyar honfoglalás kútfői / Szerk. Pauler Gy., Szilágyi S. - Budapest, 2000. - Old.334-335.

Widukind. A százszok története // A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai / Szerk. Györffy Gy. - Budapest, 1975. - Old.246-255.

Wolfram H. Magyarok, frankok, bajorok // [www.historia.hu/archivum/2001](http://www.historia.hu/archivum/2001).

Zimonyi I. Magyar kalandozások a Nyugat szemével // Aetas. - 14 évf. - 3 szám // [www.epa.oszk.hu](http://www.epa.oszk.hu).